

Laboratorium 1

Autorzy: Kosman Mateusz, Ludwin Bartosz

Temat laboratorium

Celem zajęć było zbadanie wpływu błędów numerycznych na obliczenia, a także opracowanie metod minimalizujących ich skutki, m.in. poprzez stosowanie różnych metod różnicowych, sumowania liczb zmiennoprzecinkowych oraz przekształcania wyrażeń matematycznych w celu uniknięcia kancelacji.

Zadanie 1:

Treść:

Zadanie polegało na obliczeniu pochodnych funkcji trygonometrycznej tangens w punkcie $x = 1$ za pomocą wzorów na różnice prawostronne oraz centralne:

$$f'(x) \approx \frac{f(x+h) - f(x)}{h} \quad (1)$$

$$f'(x) \approx \frac{f(x+h) - f(x-h)}{2h} \quad (2)$$

a następnie przedstawieniu na wspólnym wykresie wartości bezwzględnej błędu metody, błędu numerycznego oraz błędu obliczeniowego $E(h)$ w zależności od zadanych wartości h dla każdego wzoru z osobna.

Różnica prawostronna:

Błąd metody (truncation error) obliczamy korzystając ze wzoru:

$$E_t = \frac{Mh}{2} \quad (3)$$

gdzie M to przybliżona wartość pochodnej funkcji tangens w punkcie $x = 1$.

Błąd numeryczny (rounding error) obliczamy używając wzoru:

$$E_r = \frac{2\epsilon}{h} \quad (4)$$

gdzie ϵ to precyzja reprezentacji float w języku Python (tzn. minimalna liczba ϵ dla której warunek $1 + \epsilon > 1$ jest spełniony). W tym przypadku ta wartość to około $2.220446049250313 \cdot 10^{-16}$.

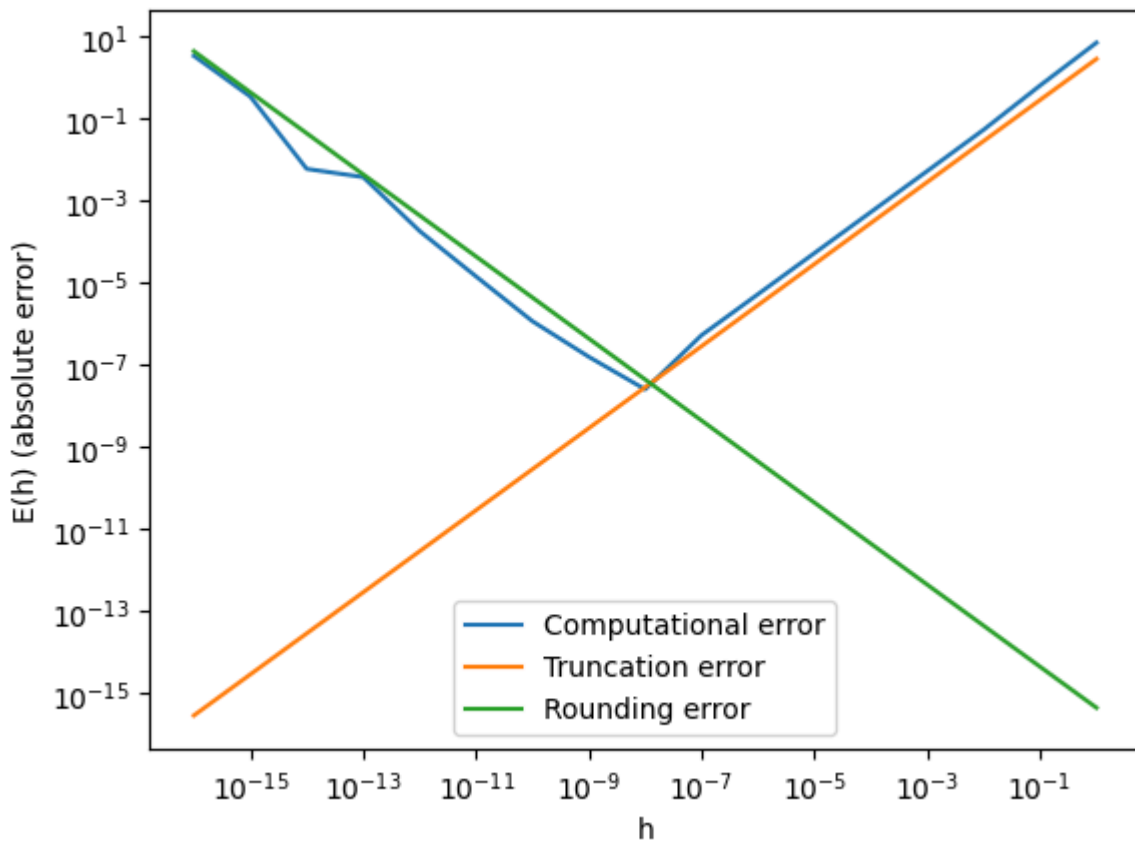
Błąd bezwzględny metody (oznaczany w kodzie `abs_error`) wyznaczamy ze wzoru:

$$E = |f'(x) - \hat{f}'(x)| \quad (5)$$

gdzie $f'(x)$ to poprawna wartość pochodnej funkcji tangens w punkcie $x = 1$ (została ona obliczona za pomocą zależności $\tan'(x) = 1 + \tan(x)^2$) a poprzez $\hat{f}'(x)$ oznaczamy metodycznie wyznaczoną wartość pochodnej.

Wykres i wyniki:

Przedstawiając wyniki w skali logarytmicznej na obu osiach otrzymujemy wykres:

Wykres 1 - błędy dla różnicy prawostronnej

Wykres wyraźnie pokazuje że błędy przestrzegają nierówności:

$$E(h) \leq \frac{Mh}{2} + \frac{2\epsilon}{h} \quad (6)$$

w której prawa strona jest kombinacją wzorów (2) oraz (3).

Ponadto można zaobserwować minimum funkcji $E(h)$ w punkcie $h = 10^{-8}$.

Zostało ono również obliczone przez program funkcją:

```
def empirical_h_min(self, abs_difference : np.array) -> float:
    """
    Wyznacza empirycznie krok h dla którego
    wartość bezwzględnej różnicy pomiędzy wartością numeryczną
    a analityczną (podana w abs_difference) jest najmniejsza.
    """
    idx_min = np.argmin(abs_difference) # Znajdź indeks minimalnego błędu
    return self._h_array[idx_min]      # Zwróć odpowiadający krok h
```

Porównując go z teoretyczną wartością obliczoną ze wzoru:

$$h_{min} = 2\sqrt{\frac{\epsilon}{M}} \quad (7)$$

gdzie M to przybliżona wartość drugiej pochodnej funkcji tangens w punkcie $x = 1$, okazuje się że ich różnica bezwzględna to około 19.43%, co jest prawdopodobnie spowodowane niską rozdzielczością punktów na osi h dla wartości bliskich minimum.

Różnica centralna:

W tym wypadku procedura analizy przebiega tak samo. Należy jednak zmodyfikować niektóre wzory na wymienione poniżej:

Błąd metody (truncation error) obliczamy teraz korzystając ze wzoru:

$$E_t = \frac{Mh^2}{6} \quad (8)$$

W tym przypadku M oznacza drugą pochodną funkcji tangens w punkcie $x = 1$.

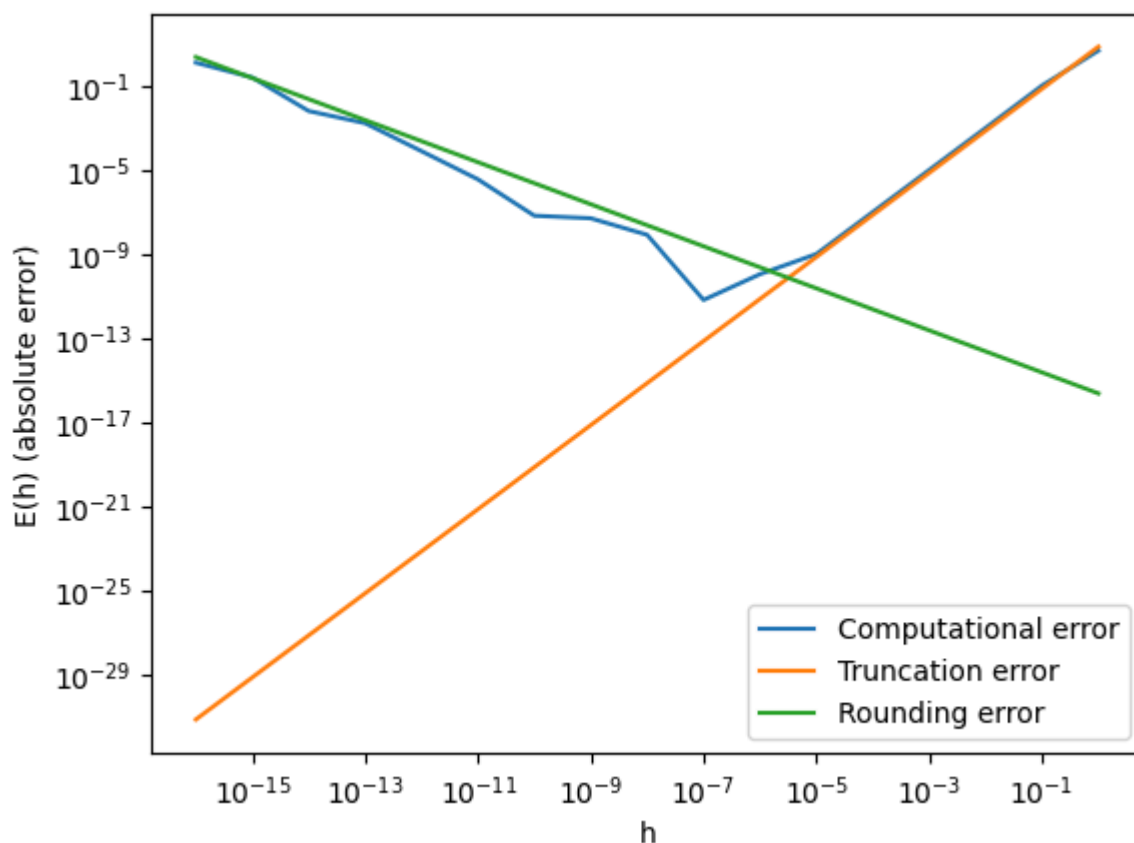
Błąd numeryczny (rounding error) obliczamy natomiast używając wzoru:

$$E_r = \frac{\epsilon}{h} \quad (9)$$

Reszta oznaczeń pozostaje bez zmian.

Wykres i wyniki:

Przedstawiając wyniki w skali logarytmicznej na obu osiach otrzymujemy wykres:

Wykres 2 - błędy dla różnicy centralnej

Wykres wyraźnie pokazuje że błędy przestrzegają następującej nierówności:

$$E(h) \leq \frac{Mh^2}{6} + \frac{\epsilon}{h} \quad (10)$$

w której prawa strona jest kombinacją wzorów (8) oraz (9).

Ponadto można zaobserwować minimum funkcji $E(h)$ w punkcie $h = 10^{-7}$.

Porównując go z teoretyczną wartością obliczoną ze wzoru:

$$h_{min} = \sqrt[3]{3 \frac{\epsilon}{M}} \quad (11)$$

gdzie M oznacza wartość drugiej pochodnej funkcji tangens w punkcie $x = 1$.

W tym przypadku jednak różnica bezwzględna to aż około 96.04%.

Wnioski:

Porównując wyznaczone wartości błędów obliczeniowych $E(h_{min})$ dla h_{min} wyznaczonych ze wzorów (zapewniają one dokładniejsze wartości) możemy zauważyć że wartość dla różnicy centralnej ($\sim 6.22 \cdot 10^{-12}$) jest o 4 rzędy wielkości mniejsza niż dla różnicy prawostronnej ($\sim 2.55 \cdot 10^{-8}$). Oznacza to że metoda wykorzystująca wzór na różnice centralne jest dokładniejsza. Dzieje się tak ponieważ reszta we wzorze Taylora dla różnicy prawostronnej jest rzędu $O(h)$, natomiast dla metody wykorzystującej różnice centralne to $O(h^2)$. Powoduje to że dla małych wartości h błąd minimalizuje się szybciej dla różnic centralnych.

Zadanie 2

Treść:

Napisz program obliczający sumę n liczb zmiennoprzecinkowych pojedynczej precyzji, losowo rozłożonych w przedziale $[0,1]$ wg rozkładu jednostajnego. Użyj wyłącznie zmiennych pojedynczej precyzji, chyba, że wskazano inaczej. Sumę oblicz według każdego z poniższych sposobów:

- Zsumuj liczby według kolejności, w której zostały wygenerowane. Użyj akumulatora podwójnej precyzji do przechowywania akumulowanej sumy.
- Zsumuj liczby według kolejności, w której zostały wygenerowane. Użyj akumulatora pojedynczej precyzji do przechowywania akumulowanej sumy.
- Użyj algorytmu Kahana sumowania z kompensacją, sumując liczby w kolejności, w której zostały wygenerowane. Użyj akumulatora pojedynczej precyzji do przechowywania akumulowanej sumy.
- Zsumuj liczby w porządku rosnącym, od liczb o najmniejszej wartości bezwzględnej do liczb o największej wartości bezwzględnej.
- Zsumuj liczby w porządku malejącym, od liczb o największej wartości bezwzględnej do liczb o najmniejszej wartości bezwzględnej.

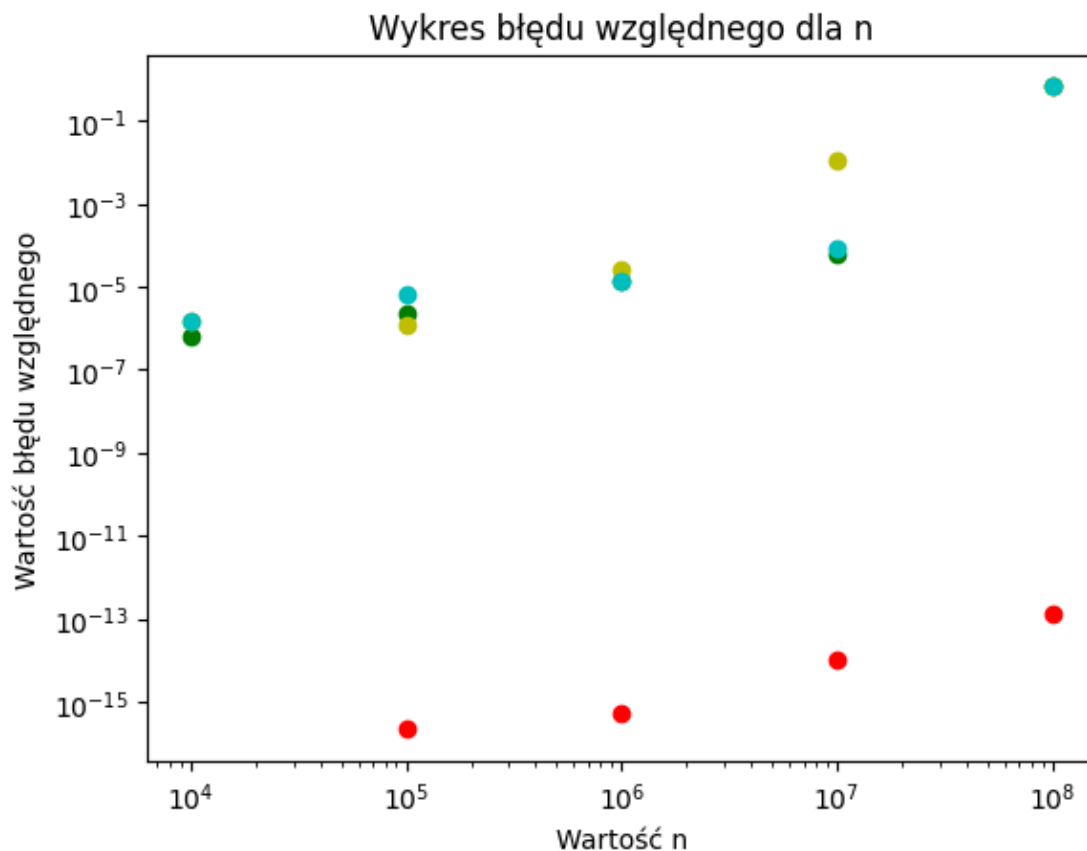
Narysuj wykres błędu względnego w zależności od $n = 10^k$, $k = 4, \dots, 8$. Jako prawdziwą wartość sumy przyjmij wartość $np.fsum(x)$.

Rozwiązanie:

Definiujemy metody: $sumA$, $sumB$, $sumC$, $sumD$, $sumE$ obliczające sumę zgodnie z definicją podaną w treści zadania. Korzystając z tych funkcji obliczamy błąd względny podanych aproksymacji zakładając, że $math.fsum$ zwraca wartość prawdziwą. Wartość błędu względnego obliczamy ze wzoru:

$$\eta = \left| \frac{x - \hat{x}}{x} \right| = \left| 1 - \frac{\hat{x}}{x} \right|$$

Wykres przedstawiający błąd względny dla przykładowego wywołania testów:

Wykres 3 - Wykres błędu względnego dla zadanego n

Wybrane błędy względne metod oznaczone są następującymi kolorami:

- czerwony - błąd *sumA*
- zielony - błąd *sumB*
- ciemnoniebieski - błąd *sumC*
- żółty - błąd *sumD*
- jasnoniebieski - błąd *sumE*

Wnioski:

Sumowanie z wykorzystaniem akumulatora podwójnej precyzji (*np.float64*) oraz wykorzystanie algorytmu Kahana (ze zmiennymi pomocniczymi pojedynczej precyzji - *np.float32*) dają najmniejszy błąd względny względem funkcji *math.fsum()*. Pozostałe metody charakteryzują się mniejszą precyzją. Dokonując obliczenia ze zmiennymi ograniczonej precyzji warto zatem rozważyć wykorzystanie akumulatora o wyższej precyzji niż dane wejściowe lub wykorzystać algorytm, który charakteryzuje się wyższą precyzją wyniku niż sumowanie naiwne (np. algorytm Kahana).

Zadanie 3

Treść:

Przepisz poniższe wyrażenia, tak aby uniknąć zjawiska kancelacji dla wskazanych argumentów.

- a. $\sqrt{x+1} - 1, x \approx 0$
- b. $x^2 - y^2, x \approx y$
- c. $1 - \cos x, x \approx 0$
- d. $\cos^2 x - \sin^2 x, x \approx 0$
- e. $\ln x - 1, x \approx e$
- f. $e^x - e^{-x}, x \approx 0$ (Wskazówka. Użyj rozwinięcia w szereg Taylora).

Rozwiązanie:

- a. $\sqrt{x+1} - 1 = \frac{(x+1)-1}{\sqrt{x+1}+1} = \frac{x}{\sqrt{x+1}+1}$
- b. $x^2 - y^2 = (x - y)(x + y)$
- c. $1 - \cos x = 1 - \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(-1)^k x^{2k}}{(2k)!} = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k+1} x^{2k}}{(2k)!}$ albo
 $1 - \cos x = \cos \frac{\pi}{2} - \cos x = -2 \sin(\frac{\pi}{4} - \frac{x}{2}) \sin(\frac{\pi}{4} + \frac{x}{2})$
- d. $\cos^2 x - \sin^2 x = \cos(2x)$
- e. $\ln x - 1 = \ln x - \ln e = \ln(\frac{x}{e})$
- f. $e^x - e^{-x} = (\sum_{k=1}^{\infty} \frac{x^k}{k!}) - (\sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-x)^k}{k!}) = 2 \sum_{k=0}^{\infty} \frac{x^{2k+1}}{(2k+1)!}$

Wnioski:

Wiele wyrażeń arytmetycznych można przekształcić równoważnie, aby ich obliczanie korzystające ze zmiennych o ograniczonej precyzji minimalnie traciło precyzję rozwiązania. Można w tym celu wykorzystać m.in. wzory skróconego mnożenia (np. a., b.), tożsamości trygonometryczne (np. c., d.), własności logarytmów (np. e.) oraz rozwinięcie wyrażenia w szereg Taylora (np. c., f.).

Zadanie 4:

Treść:

Celem zadania było stwierdzenie czy możemy być pewni że kolektor słoneczny $S1$ ma większą sprawność niż kolektor $S2$. Sprawność kolektora dana jest wzorem:

$$\eta = K \frac{QT_d}{I} \quad (12)$$

gdzie K jest stałą znaną z dużą dokładnością, Q – objętość przepływu, T_d - różnica temperatur, I – natężenia promieniowania.

Wyliczona wartość sprawności ze wzoru (12) dla ogniwa $S1$ wynosi 0.76, natomiast dla $S2$ jest to 0.70. Wielkości Q , T_d oraz I zmierzono z następującymi błędami:

Kolektor / Wielkość	$S1$	$S2$
Q	1.5%	0.5%
T_d	1.0%	1.0%
I	3.6%	2.0%

Rozwiązanie

Aby odpowiedzieć na stwierdzenie z treści należy oszacować maksymalny możliwy błąd (tzw. worst-case), a następnie sprawdzić czy istnieje możliwość aby $S1$ było mniejsze niż $S2$ w granicach niepewności. W tym celu używamy wzoru:

$$\frac{\Delta\eta}{\eta} = \frac{\Delta Q}{Q} + \frac{\Delta T_d}{T_d} + \frac{\Delta I}{I} \quad (13)$$

Dla ogniwa $S1$ będzie to:

$$\frac{\Delta\eta_1}{\eta_1} = 1.5\% + 1.0\% + 3.6\% = 6.1\%$$

Natomiast dla $S2$:

$$\frac{\Delta\eta_2}{\eta_2} = 0.5 + 1.0\% + 2.0\% = 3.5\%$$

Przedziały ufności dla poszczególnych kolektorów przedstawiają się zatem następująco:

$$S1: [0.76 - 0.061, 0.76 + 0.061] = [0.699, 0.821]$$

$$S2: [0.70 - 0.035, 0.70 + 0.035] = [0.665, 0.735]$$

Przedziały dla $S1$ oraz $S2$ posiadają część wspólną $[0.699, 0.735]$, więc nie możemy być pewni że $S1$ ma większą wartość niż $S2$.

Wnioski:

Analiza powyższego przykładu pokazuje istotność niepewności pomiarowych w rzetelnej ocenie danych. Niedoszacowanie błędów lub ich całkowite pominięcie mogłoby prowadzić do błędnych interpretacji uzyskanych wyników. Uwzględnienie przedziałów niepewności pozwala nie tylko na określenie zakresu wiarygodności mierzonych wartości, a co za tym idzie – zachowaniu obiektywności oceny.

Wnioski ogólne:

Stosowanie odpowiednich metod (np. różnica centralna, algorytm Kahana) znacząco poprawia dokładność obliczeń, a właściwe uwzględnienie niepewności pomiarowych jest kluczowe dla rzetelnej oceny wyników. Laboratorium pokazało że poprzez świadomy dobór technik można zminimalizować utratę precyzji i lepiej interpretować otrzymane rezultaty.

Źródła:

- <https://pf.agh.edu.pl/pomoce-dydaktyczne>
- Prezentacje z MS Teams (zespół MOwNiT 2025)